

Marita Hietasaari / 11.6.2020

Viipuri 1918 – faktaa ja fiktiota

Taustaa: Viipurin venäläissurmat¹

Valkoiset saivat Viipurin haltuunsa huhtikuun 29. päivä. Kaupungin piiritys oli kestänyt vain viikon ja sujunut ilman Tampereen kaltaista verenvuodatusta. Valkoiset toivat jo aamuyöllä Viipurin linnaan vankeja. Nämä olivat ilmeisesti venäläisiä aatelisia, virkamiehiä ja upseereita, jotka ammuttiin aamulla linnan pihalla. Lars Westerlundin tutkimusten mukaan teloitusten syynä ei ollut sotilaiden kurittomuus: ”Päinvastoin tunnetut asianhaarat viittaavat siihen, että teloitukset suoritettiin jokseenkin harkitusti jääkäripäälylystön määräyksestä.”² Teemu Keski-sarja toteaa samaa myöhemmin päivän aikana tehdyistä venäläisten pidätyksistä: ”Kyse ei ollut pidäkkeettömästä mielivallasta. Partioita johtivat upseerit ja aliupseerit.”³ Suuri osa Viipurin venäläisväestöstä oli elänyt kaupungissa pitkään, he olivat kannattaneet valkoisia ja odottaneet vapautusta.

Valloittajat puhdistivat kaupunkia talo talolta ja katu kadulta. Seulontaa tehtiin Tampereella käyttöön otetulla menetelmällä: pidätettyä pyydettiin sanomaan *yksi*, jos tämä vastasi *juks*, tuomio tuli. Mielivaltaisuudesta kertoo esimerkiksi se, että teloitetuksi joutui Pavel Solovjov, joka oli tullut jo 1895 kasvattipojaksi suomalaiseen perheen eikä edes osannut venäjää. Venäläis-syntyiset, venäläisen sukunimen omaavat tai muuten ulkomaalaisen näköiset vietiin rautatie-asemalle. Asema-aukiolla pidätetyistä erotettiin venäläiset. Näiden kahdensadan joukossa oli myös muita kansalaisuuksia. Lapset ja naiset vapautettiin.

Vangit marssitettiin iltapäivällä linnoitusalueelle. Niin sanotulla Haminan portilla toimenpan-tiin ”selvästi etukäteen suunniteltu ja valmisteltu joukkoteloitus”, kuten Westerlund asian il-maisee.⁴ Vallien välistä ei ollut ulospääsyä. Noin sadan teloittajan joukossa oli niin tavallisia rivimiehiä kuin upseereja. Kaikki uhrit eivät kuolleet heti, vaan osa teloittajista joutui mene-mään alas vallihautaan ja ampumaan eloon jääneet. Tämän jälkeen alkoi ryöstely, joka

¹ Teksti perustuu Lars Westerlundin (2004, erit. 108–119, 127–135, 169–173) ja Teemu Keski-sarjan (2013, erit. 308–322, 349–354) tutkimuksiin.

² Westerlund 2004, 108.

³ Keski-sarja 2013, 317.

⁴ Westerlund 2004, 109.

toteutettiin niin perusteellisesti, että ”omaiset löysivät seuraavina päivinä vainajansa puolialastomina”⁵.

Puhdistukset jatkuivat tämän jälkeenkin. Vankiryhmistä erotettiin venäläiset, toisinaan tyyllä komennolla ”ryssät tänne ammuttavaksi” tai ”ryssät eturiviin”,⁶ minkä jälkeen heidät teloitettiin. Yhteensä surmattuja arvioidaan olleen 360–420. Epämääräisten seulontaperusteiden vuoksi uhreiksi joutui venäläisten lisäksi esimerkiksi puolalaisia, virolaisia ja italialaisia. Teloitettujen joukossa oli myös yli kaksikymmentä nuorukaista ja koulupoikaa, joista nuorin oli vain kaksitoistavuotias.

Vaikka teloitukset tehtiin keskellä päivää, ja monet näkivät vankeja kuljetettavan kohti vallituksia, ei teloittajien henkilöllisyydestä ole varmuutta. Mannerheim vaati selvitystä surmista, mutta kuulusteltavat vaikenivat. Nykytiedon mukaan teloittajat kuuluivat Kajaanin sisseihin ja Vaasan rykmentiin, joka koostui pohjalaisista.

”Vallien välissä 29. huhtikuuta 1918 klo 15 oli tapahtunut Suomen historian suurin teloitus”, toteaa Keskisarja.⁷ Mutta miksi venäläisiä, myös valkoisten kannattajia, teloitettiin? Köyhistä oloista lähteneelle rivisotilaille teloituksiin osallistuminen saattoi olla helppo keino rikastua. Westerlund mainitseekin yhtenä osasyynä omaisuuden anastamisen. Toisena hyvin uskottavana selityksenä on pidetty ”ryssävihaa” ja sen johtamista etniseen puhdistukseen. Tätä tukisi se, että heti valtauspäivänä 29.4. tuli käsky poistaa kaikki venäjänkieliset kyltit. Kolmanneksi taustalla on nähty Mannerheimin ja jääkäreiden erimielisyydet. Jääkärit yrittivät provosoida Mannerheimin puolustamaan venäläisiä, jolloin hänet olisi voitu syrjäyttää venäläismielisenä. Westerlundin mukaan toisena tarkoituksena oli sytyttää sota Suomen ja Neuvosto-Venäjän välille.

Viipurin lääninvankilan surmat

Valkoisten julmuutta ja halukkuutta jaella kuolemantuomioita Viipurissa on perusteltu punaisten tekemillä surmilla. Pahin oli punaisten Viipurin linnassa 27.4. eli juuri ennen taistelujen päättymistä suorittama verilöyly, jota kuvaa yksityiskohtaisesti Teemu Keskisarja *Viipuri 1918* -teoksessaan. Punapäällikkö Hjalmar ”Jallu” Kaipainen, vankilassakin istunut trokari ja tappeleija, juopottelee toveriensa kanssa ja kutsuu Papulan kasarmilta lisää miehiä ”hauskalle reissulle”, johon sisältyisi ”leipäkorttien antaminen vankilan entisille herroille”. Sattumallakin on

⁵ Westerlund 2004, 139.

⁶ Westerlund 2004, 112–113.

⁷ Keskisarja 2013, 322.

osuutta asiaan, sillä miehet pääsevät livahtamaan avoimesta portista vankilan kävelypihalle. Miehet surmaavat niin vankilan henkilökuntaa kuin porvarien johtohahmoja. Pahinta jälkeä tekee käsikranaatti, joka heitetään ”ruumaan”. Tähän kalteri-ikkunoilla varustettuun yhteiskoppiin oli sullottu neljäkymmentäkaksi miestä, joista muutamat olivat vain 15-vuotiaita. Kun neljä miestä on kutsuttu käytävälle ja ammuttu, päättävät muut taistella. Surmattuja oli kaikkiaan kolmekymmentä. Keskisarjan mukaan ”Viipurin lääninvankilassa tapahtui koko maan verisin punaisen terrorin purkaus”^{8, 9}



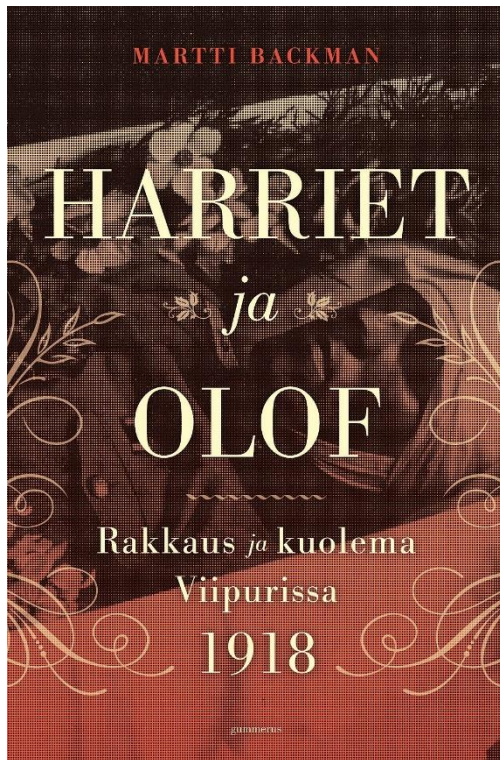
Kuva 1. Viipurin lääninvankila punaisten hyökkäyksen jälkeen. Kuva: Wikimedia Commons.

⁸ Keskisarja 2013, 290–301.

⁹ Keskisarja totesi ”Viipuri 1918 kaksissa kansissa” -ohjelmassa, että ”sekä punainen että valkoinen terrori hui-pentuivat” Viipurissa. Ohjelmassa Martti Backman ja Teemu Keskisarja keskustelivat Viipurin vuoden 1918 tapahtumista, myös venäläissurmista. Keskustelussa korostui Viipurin merkitys sisällissodan tapahtumapaikkana: ratayhteyden säilyttäminen Neuvosto-Venäjälle oli ase- ja viljakuljetusten vuoksi punaisille elintärkeää. *Hufvudstadsbladet* julkaisi Viipurista palanneen tietoihin perustuvan artikkelin 9.5.1918. Tiedonantaja kertoo välittömästi toimeenpannuista rangaistuksista, jotka kohdistuivat erityisesti venäläisiin. Hän valittelee sitä, että väärinkäsityksen vuoksi jotkut ystävällisesti valkoisiin suhtautuneet puolalaiset menettivät henkensä. Neitsytniemen valleilla olevat ruumiskasat todistivat kertojan mukaan verenhimoisia roistoja kohdanneesta oikeudenmukaisesta rangaistuksesta. ”Från Viborgs belägring” 9.5.1918. Mainittakoon vielä, että *Helsingin Sanomat* julkaisi 14.1.1996 artikkelin ”Viipurin etninen puhdistus”, jonka mukaan punaisten lääninvankilassa tekemät murhat tunnetaan, mutta valkoisten tekemistä venäläismurhista on vaiettu.

Kaunokirjallisista teoksista esittelen seuraavassa laajemmin Martti Backmanin 2016 ilmestynyt *Harriet ja Olof. Rakkaus ja kuolema Viipurissa 1918* sekä Marja Klefströmin vuoden 2019 Möllärimestari-palkinnon voittaneen *Wiipurin pelon ja toivon kevät 1918*. Luvussa ”Muu kaunokirjallisuus Viipurin tapahtumista” on valikoima esimerkkejä eri vuosikymmeniltä.

Martti Backman: Harriet ja Olof. Rakkaus ja kuolema Viipurissa 1918



Siinä missä esimerkiksi Antti Tuuri häivyttää käyttämänsä lähdemateriaalin lähes täydellisesti näkyvistä, Martti Backman tuo sen esiin monin eri tavoin teoksessaan *Harriet ja Olof. Rakkaus ja kuolema Viipurissa 1918* (2016). Teoksessa on kaksi juonikuviota: alussa kerrotaan lyhyesti jääkäri Olof Laguksen suhteesta Harriet Thesleffiin, everstiluutnantti Wilhelm Thesleffin vaimoon. Laguksen pateettiset mietteet rakkaudesta ja kuolemasta sekä Harrietin tapa kiusoitella häntä ”Ole-jänikseksi” (lagus = jänis) luovat mielikuvan kaksikymmentäviisivuotiaan nuorukaisen rakastumisesta kokeneempaan, vaikkakin vain muutamaa vuotta itseään vanhempaan maailmannaiseen. Lagus saa surmansa hevosajelulla sattuneessa välikohtauksessa. Oliko teko itsemurha, vahinko vai peräti murha? Mukana seurueessa olivat Harrietin lisäksi jääkäri Ero Gadolin, joka oli myös rakastunut Harrietiin, ja luutnantti Jack Rosenbröijer.

Teoksen pääjuoni kuvaa Viipurin valtauksen aikana tehtyjä venäläismurhia; tämä toinen Pimeyden portti -niminen luku kattaa suurimman osan fiktiivistä tarinaa. Asianajaja Fritz Wiik saa Mannerheimilta tehtäväksi selvittää, kuka oli murhien takana. Selvitystyön kuluessa nämä kaksi juonenlankaa yhtyvät. Laguksen äiti palkkaa yksityisetsivän tutkimaan poikansa kuolemaa. Backmanin romaanissa tuo henkilö on Fritz Wiik – tätä kirjailija on kutsunut dokumentteihin muuten perustuvan teoksensa suurimmaksi valheeksi.¹⁰

¹⁰ Backman 2016, 272.

Viipurin venäläissurmia kuvaava osa alkaa huhtikuun lopusta, kun valkoinen armeija valtaa kaupungin. Wiik lukee lehdestä punaisten lääninvankilassa tekemästä joukkomurhasta, jossa kuoli kolmekymmentä miestä, joista osa poliittisia vankeja. Punaisten vankikulkue herättää Wiikissä sääliä, sotilaiden eteenpäin ajamat ja kaupunkilaisten solvaamat vangit olivat vielä äsken ”uskoneet työläisten paratiisiin, vääryyden ja sorron poistumiseen, johonkin vapauden ja veljeyden ihannekuvaan”. Kunnolliset suomalaiset työmiehet ”oli vuosikausia kestäneellä kiihotuksella lietsottu vihaan herroja kohtaan”. Kaiken lisäksi ”nämä ymmärtämättömät” joutuivat maksamaan kalliisti, kun taas ”todelliset syylliset, nuo kiihottajat, olivat ryöstösaaliineen turvassa Pietarissa.” (47–48) Sivistyneistön oli vaikea luopua itse luomastaan mielikuvasta kuullaisesta ja vähään tyytyvästä kansasta. Niinpä yksi selitys kapinalle oli, että kansa oli harhaan johdettu.

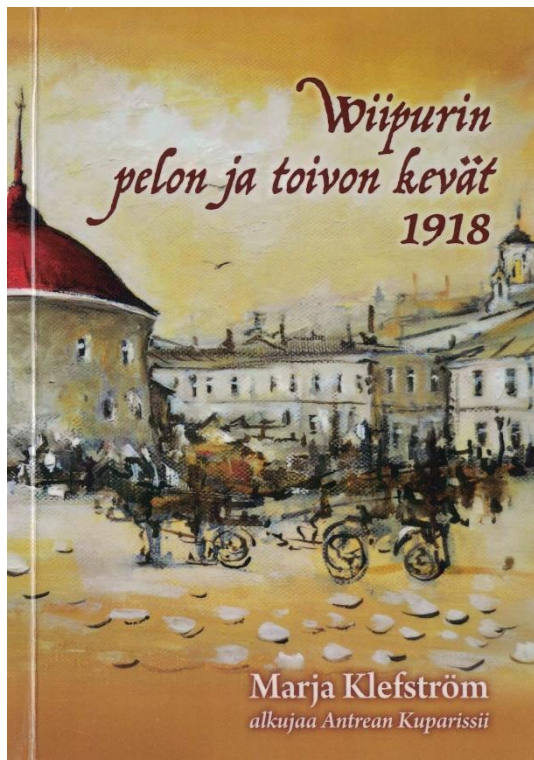
Backman sitoo kertomuksensa todellisuuteen paitsi jälkikirjoituksin myös valokuvin. Edellä kuvatun kohtauksen yhteydessä on kuva Viipurin lääninvankilasta, jonka käytävällä punaisten surmaamat uhrin lojuvat. Linnoitusalueen valleilla tapahtuneista venäläissurmista kertoo muutama päivä tapahtuman jälkeen otettu valokuva ruumiskasasta, jota joukko miehiä on tullut katsomaan. Surmat herättivät ihmetystä, koska joukossa oli punaisten puolella taistelleiden lisäksi kaupungin porvareita. Näin kauhistelee tapahtumaa Wiikille Viipurin suojeluskunnan päällikkö Mikko Turunen: ”Ne perkeleen ryssänvihaiset pohjalaiset moukat eivät ymmärrä, että Viipurin venäläiset ovat aivan muuta kuin punaryssät. Nämähän vain odottivat valkoista armeijaa vapauttajinaan.” Se että, kyse oli kunnollisista, valkoisista venäläisistä, ei ”ryssistä”, tuodaan toistuvasti esiin.¹¹

Kun Wiik esittelee tutkimuksensa tuloksia P. E. Svinhufvudille ja Mannerheimille, saa tieto venäläisten upseerien ja muiden virkamiesten murhasta Mannerheimin epäilemään itseensä kohdistunutta tahallista provokaatiota: ”Juuri minun toivotaan ryhtyvän puolustamaan venäläisiä upseereita jääkäreitä vastaan, jotta siitä saataisiin ase minun syrjäyttämisekseni. Mutta siihen ansaan en aio astua.” (146) Backman luo tapahtumista historiankirjoitusta vastaavan kuvan ja esittää Wiikin tutkimuksien kautta mahdollisia syitä surmille, kuten köyhistä maalaispitäjistä kotoisin olevien sotilaiden halun ryöstellä, rivisotilaiden kurittomuuden ja yleisen venäläisvastaisuuden – toisin sanoen samat syytekijät, jotka Lars Westerlund ja Teemu Keski-sarja tutkimuksissaan mainitsevat. Todennäköisimmäksi syyksi Backmanin teoksessa nousee saksalaismielisten jääkäreiden tuntema vastenmielisyys ruotsinkielistä ”ryssänkenraalia” eli

¹¹ Backman 2016, 61, ks. myös 60, 65.

Mannerheimia kohtaan. Backman on kertonut aluksi pitäneensä tätä Westerlundin esittämää teoriaa epätodennäköisenä. Lähdeaineistoon perehtymisen jälkeen selitys alkoi tuntua uskottavalta.¹² Backmanin teosta voikin lukea romaanin muotoon kirjoitettuna tutkimuksena, jossa tekijä esittää selvityksen vaiheita, vaihtoehtoisia selityksiä tapahtumille ja päätyy lopulta todennäköisimpään syyhyn. Sen sijaan Fritz Wiikin selvitykset teoksessa eivät johda mihinkään, koska kuulusteltavista kukaan ei tiedä tai muista mitään.

Marja Klefström: Wiipurin pelon ja toivon kevät 1918



Marja Klefström voitti Pääatalo-instituutin Möllärimestari-tittelin vuonna 2019 teoksellaan *Wiipurin pelon ja toivon kevät 1918* (2018), joka toi voiton myös elämäkertasarjassa. Kyseessä on kirjailijan äidin muistikuviiin pohjautuva romaani. Palkintoraadin mukaan teos on kirjoitettu ”eleettömällä, erinomaisella suomenkielellä, replikointi uskottavalla paikallisella murteella”. Raati kiittää myös tekijän tapaa yhdistää yksityinen ja yleinen, mikro- ja makrohistoria: ”Suureen kansalliseen ja viipurilaiseen tragediaan lomittuvat sujuvasti yhden perheen ja perheenjäsenten henkilökohtaiset tragediat.”¹³

Teos on kirjoitettu päiväkirjan muotoon kirjoittajanaan perheen nuorin tytär Katri. Päiväkirjamerkintöjen kertovat osuudet ovat yleiskieltä, mutta dialogit karjalanmurretta. Katri käy viimeistä vuotta koulua, mutta koulunkäynti keskeytyy, kun sota alkaa. Perheeseen kuuluu lisäksi kolme muuta tytärtä. Marista tulee rakastettunsa Tuomas Toropaisen myötä punakaartilainen. Amalia rakastuu esimieheensä, konttoripäällikköön, joka Katrin sanoin on ”punakka ukkomies, jol on akka ja liuta mukuloit” (85). Salakihloissa oleva Iida odottaa tietoja sulhasestaan, joka on lähtenyt Saksaan.

¹² Saarinen 21.5.2016.

¹³ Sitaatit palkintoraadin arviosta, joka luettavissa Möllärimestari-kirjoituskilpailun sivulla osoitteessa <http://www.taivalkoski.fi/palvelut/mollarimestari>. Arviot myös pdf-tiedostona, ks. Arvioinnit 2019.

Teos noudattelee sotatapahtumia sellaisina kuin ne on tietokirjoissa esitetty. Teoksen lopussa luetellun lähdekirjallisuuden joukossa ovat muun muassa Teemu Keskisarjan *Viipuri 1918* ja Mervi Kaarnisen *Punaorvot 1918*. Sodan päätyttyä Katri aloittaakin työt Viipurin Diakonissalaitoksella, jonne orpolapsia tulee päivittäin. Klefström on käyttänyt lähteenään myös viipurilaista Työ-lehteä, jonka usein liioitelluista uutisista tekstin lomassa on otteita. Uutisia sodankulusta tuo myös veturinlämmittäjä Aaro, sukulaismies, joka asuu pihan saunakamarissa. Aaro kertoo karjalanmurteella Kämärän aseman tapahtumista, joita on kuvannut myös Antti Tuuri romaanissaan *Suuri asejuna Pietarista* (2006).

No se ol niinikkää, jot valkoset kokkeiliit ensimmäist kertaa käsranattiloit. Ne ko alkoiit paukkuu, ni punaset lähtiit karkuu ja jättiit radan suojatta. Valkoset löysiit Kämärä asemalt sähkösanoma, jos sanottii, jot punaisten suur asejuna lähestyy. No tietyst valkoset yrittiit rada särkemist, mut siit ei oikei tult mittää, ko maa ol tiukast jäss. Tää ukkoeverst Aminohvi ei luottant voimiins, vaa valkoiste pääjoukko läht koht Antreaa. Asemal jäi vaa 60 ukkoo varttumaa sit junnaa ja asettammaa panoksii radal. Seuraava juna sit tulkii lännest eikä idäst. Siin ol ukkoloil miettimist, mite täs näinikkää käv. (103)

Aaron murteella kertoma tarina jatkuu noin sivun verran noudattaen Teemu Keskisarjan *Viipuri 1918* -teoksessaan antamaa kuvausta.¹⁴

Teoksessa pohditaan myös naisten asemaa, erityisesti piikojen tilannetta. Suuri työmäärä, alistettu asema ja alttiiksi joutuminen hyväksikäytölle, jonka seurauksista piika jäi usein yksin huolehtimaan, selittävät Katrin mielestä naisten liittymistä punakaartiin (ks. esim. s. 162–163). ”Haukkumanimi kaartilaiselle kuuluu olevan Impi Reikäpoika. Pahinta tässä on se, että he uskovat asiaansa.” (142) Näin miettii Katri kuultuaan Toini Mäkelän perustamasta naiskaartista. Keskisarjan mukaan nimitystä ”impi reikäpoika” käyttivät omat ja se oli enemmän humoristinen kuin halventava.¹⁵ Perheen kotiapulaisen Huldan kaartiin ajaa katkeruus, jonka juuret yltyvät syntymään. ”Kun syntymätodistuksessa lukee: Huoruudesta syntynyt, määrittelee se jo elämäkulun.” (146) Isä tuo tytön palvelijaksi kotiinsa, mutta ei tunnusta isyyttään, tuikkaa vain välillä setelin esiliinan taskuun. ”Pikkuhiljaa Hulda varmasti keräsi paljon vihaa itseensä, ja nyt punakaarti antoi hänelle tilaisuuden saada arvostusta ja kunnioitusta”, kirjoittaa Katri päiväkirjaansa. Mari-siskon liittymisen kaartiin Katri näkee kapinana vanhempia kohtaan. Marin kerrotaan toistelevan ulkoa opittuja lauseita. Seuraava ote on hyvä esimerkki murteen käytöstä ja teoksen huumorista:

¹⁴ Ks. Keskisarja 2013, 54–57.

¹⁵ Keskisarja 2013, 203.

Sil nii kaua ko on valta verehimmosel porvariluokal, ei sorto pääty eikä köyhälistö kyyneleet kuivu. Ei mikkää vallakummous oo ylevämp, jalos uhrautuvaaisuuvessaa ja lannistumattomas sankaruuvessaa ihanamp, ko tää köyhälistö vallakummous, saarnasi punaheerätyksen saanut kauppiiaan tytär ja pisteli hyvällä ruokahalulla rasvaa tiikuvaa siankylkeä suuhunsa. (153–154)

Onneksi ”Marin punaiseksi aivopestyssä päässä on vielä hitunen rakkautta porvarisperhettään kohtaan” (154), kirjoittaa Katri, kun Mari lupaa puhua plutoonanpäällikölle vangitun isänsä puolesta. Sulhasen kaaduttua palaa Mari itkien kotiin. Hän on menettänyt uskonsa aatteeseen nähtyään, etteivät plutoonanjohtajat olleet syyttämäänsä porvaristoa kummempia vaan kahmivat omaisuutta itselleen. Mari ei kuitenkaan noin vain pääse punakaartista eroon. Kuvaus häntä hakemaan tulleista naiskaartilaisista on pejoratiivinen: kävely on löntystelyä, toisen kasvot ovat rokonarpiset, sanoille annetaan lisäpainoa polkemalla jalkaa ja irvistelemällä (ks. s. 197, 205–206).

Vaikka Katri osoittaa ymmärtävänsä kaartiin liittymisen motiiveja, jää kuva punaisista naisista hiukan yksipuoliseksi. Marin sulhasen Tuomas Toropaisen kerrotaan uskovan työväen aatteeseen ja haluavan oikeutta itselleen, mutta samankaltaista aatteenpaloa ei näy naishahmoissa. Mari liittyy kaartiin osin sulhasensa houkuttelemana, osin uhmasta vanhempia kohtaan. Hulda on katkeroitunut saamastaan kohtelusta, mutta pelastaa sodan loppuvaiheessa perheen isän – eli oman isänsä – kuolemalta. Kuvaus talossa vierailevista punakaartilaisnaisista vastaa valkoisten viljelemiä mielikuvia miesmäisesti pukeutuvista ja käyttäytyvistä raivottarista.

Valkoisten sotaponnistuksiin osallistuneita naisia edustaa Katrin ystävätär Helvi, joka toimii sairaanhoitajana rintamalla. Helvi kertoo, kuinka hänet kirkkomatkan aikana pakotetaan pistimellä uhaten pappilaan, jossa humalaiset ”punasoturit” tanssittavat pelokkaita tyttöjä (140–141). Helvi arvelee, että jos miehet olisivat tienneet hänen olevan valkoisen puolen sairaanhoitaja, hänet olisi tapettu. Juha Siltalan mukaan ”[v]alkoinen nainen roolitettiin fennomaaniperinteen mukaiseksi moraalin ylläpitäjäksi siinä missä punaiset naiset ilmensivät moraalin romahdusta”.¹⁶ Helvi on siis niitä ”helläkätisiä sairaanhoitajia ja hädän lievittäjiä”¹⁷, jollaisina valkoisen puolen naiset haluttiin nähdä.

Kauppiasperheen kokemusten kuvaus painottaa väistämättä enemmän valkoisten kuin punaisten näkökulmaa. Väkivaltaisuuksiin sortuvat molemmat sodan osapuolet, ja tätä teos kuvaa tasapuolisesti. Katri joutuukin lopussa toteamaan, ettei enää tiedä mitä ajatella:

¹⁶ Siltala 2009, 455–466.

¹⁷ Siltala 2009, 458.

Punaisten terrori Wiipurissa oli kauheaa. Nyt eletään valkoisen terrorin aikaa. Tapahtuu kotietsintöjä, mielivaltaista tappamista, seurauksena punaorpoja, joista kukaan ei välitä, leskiä, äitejä suremassa poikiaan. Tämän keskellä voittajat tepastelevat isännän elkein kuusenoksat hatuissaan pitkin Wiipurin katuja ja vähän välittävät surevien itkuista. (303)

Katri näkee rautatieasemalle kuulusteluihin tuodut venäläiset, joita lähdetään kuljettamaan kohti valleja. Hän ei voi ymmärtää, miksi joukossa on tuttuja venäläisiä kauppiaita, joilla ei ole ollut ”mitään tekemistä punaisten kanssa” (266). Vankeja kerrotaan vietävän kuulusteluihin. Seuraavana päivänä Katri lähtee isänsä kanssa valleille ottamaan selvää tapahtumista. Heitä kohtaa järkyttävä näky: ruumiiden joukossa on niin ruumiinryöstäjiä kuin omaisiaan etsiviä, itkeviä ihmisiä. Teloittajien kerrotaan olleen muualta tulleita sotilaita, jotka ”eivät ymmärtäneet Wiipurin kansainvälisyyttä” (268). Kaupungilla humalaiset sotilaat pitävät voitonjuhliansa ja ryöstelevät ohikulkijoita. Ristimäen hautausmaan vierellä niin sanotuilla ”koirahaudoilla” ammutaan punaisia joukoittain. Kovimman iskun Katri saa, kun hän kuulee tutun, valkoisten puolella taistelleen pojan humalassa kehuskelevan teoillaan:

Ol se pojat kova paikka siel Pullilas, ko hampaisii ast aseistautunt naiskaarti seiso ees pyssyt tanas.
 – – Ei siin kava mänt, ko punanartut olliit selällä tantereel ja myö näytettii niil, jot on meil latinkis muutakii, ko pyssy kuulii ja paljo onkii. Siinhä joutuit punapillut kovil, ko myö pojat pantii oikee urakal. (273)

Raaka, alentava kuvaus naiskaartilaiden raiskauksesta ja surmaamisesta järkyttää Katrin. Hän ei voi kuin itkien ihmetellä mitä nuorille miehille, lähes koulupojille, on sodassa tapahtunut. Teos päättyy epilogiin, jossa Klefström kertoo äitinsä muistikuvien avanneen Viipurin tapahtumia paremmin kuin dokumenttien. Hän myös siteeraa Kyösti Kallion heti sodan jälkeen pitämää sovinnollista puhetta, jossa korostui yhtenäisyys.

Backmanin ja Klefströmin teoksille yhteistä on se, että molemmat pohjautuvat tekijöiden omaan sukuhistoriaan mutta sitovat samalla tapahtumat osaksi paikallista ja kansallista historiaa. Backmanin teoksessa pääosassa on kirjailijan isoisä asianajaja Fritz Wiik, joka todellisuudessaakin teki selvitystä venäläisten joukkomurhasta. Tämän lisäksi teoksessa esiintyy useita muita historiankirjoituksesta tuttuja henkilöitä. Backman nimittääkin romaaniaan faktioksi, jolla hän tarkoittaa faktaa ja fiktiota yhdistävää historiateosta.

Omalle faktiolleni asetin vaatimuksen, että kirjan kaikkien oleellisten tapahtumien ja faktaväitteiden tulee olla historiallisesti tosia. Niinpä kaikki kirjassani mainitut kymmenet henkilöt ovat olleet oikeita eläneitä ihmisiä. Suurimmaksi osaksi heidän sanomisensa ja tekemisensä löytyvät suoraan

kirjallisista dokumenteista. Kirjailijan mielikuviutus astuu kuvaan, kun faktisten ihmisten ympärille rakennetaan miljöötä ja väritetään heidän vuoropuheluaan. Siis elävöitetään historian kuvausta.¹⁸

Helsingin Sanomien Vesa Karosen mukaan nimenomaan teoksen esiin nostamat faktat tekevät siitä kiinnostavan.¹⁹ Klefströmin romaanin pääosassa on tavallinen viipurilainen perhe, joten sen näkökulma on enemmän mikrohistoriallinen, vaikka myös historiankirjoituksesta tuttuja henkilöitä mainitaan. Historiallisen tiedon välittäjinä molemmat teokset täyttävät historialliselle romaanille sen alkuajoista saakka asetettua tehtävää. Yksittäisten ihmisten kokemuksia kuvatessaan ne ovat helposti lähestyttäviä ja tavoittavat sellaisenkin lukijakunnan, jota tiukasti faktoihin pitäytyvä historiantutkimus ei kiinnosta.

Muu kaunokirjallisuus Viipurin tapahtumista

Viipurin valtausta on käsitelty kaunokirjallisuudessa yllättävän vähän, vielä vähemmän venäläissurmia. Tapahtumien välittömästä käsittelystä Keskisarja mainitsee poikkeuksena *Kalpojen Kalskeesta* -kokoelmateoksen (1919) tarinan, jossa kuvaillaan valleilla teloitettuja. Keskisarja arvelee, että nimimerkin takana voisi olla Aarno Karimo, joka toimi tykkimiehenä ja myöhemmin tykistön päällikkönä Karjalan rintamalla.²⁰ Karimo on kirjoittanut kokemuksistaan teoksen *Tykkimiehen muistelmia Karjalan rintamalta* (1919).

Nimimerkillä Tykkimies kirjoitettu ”Tuokiokuvia Karjalan taistelujen ajoilta” on muistelu, mutta varhaisena kuvauksena tapahtumista sillä on kurioositeettiarvoa. Linaan tähän kokonaisuudessaan otteen kirjoitelman lopusta, jossa tekijä kuvaa paitsi näkyä myös sen herättämiä ajatuksia.

Ensimmäinen näky, mikä seuraavana aamuna kohtasi silmiämme astuessamme ulos Neitsytnimellä olevasta majapaikastamme Turunsiltaa kohti, oli aikamoinen ruumisröykkiö muutaman vallin kulmauksessa. Tarkastimme ruumiita lähemmin. Siinä oli sekalaista seurakuntaa. Suurkaupungin hampparista hienonpuoleiseen herrasmieheen, ryssäläisestä siviilimiehestä samallaiseen sotilaiseen, housuniekasta kuolemanpataljoonattaresta hamekkaisiin suomalaisiin ja venäläisiin siippoihin. Toisissa paikoin oli niitä röykkiöissä, toisissa paikoin rinnakkain yksikerrassa. Asennot olivat mitä vaihtelevimmat. Mikä retkotti selällään kädet ja jalat levällään, mikä vatsallaan pää nykistyneenä ruumiin alle. Toiset olivat kyljellään halailien vierustoveriaan, toisista ei näkynyt kuin jalat, toisista vain päät röykkiöiden alta.

Kaikkiäällä oli muuten verta ja silpoutuneita jäseniä. Monelta ruumiilta oli pää vallan mäsänä, toisilta joku muu ruumiinosa. Toiset olivat vääntyneet moniin mutkiin viimeisessä kuolinkamppailusaan, toisille oli kuolema nähtävästi tullut aivan yht’äkkiä.

¹⁸ Backman 2016, 270–271.

¹⁹ Karonen 29.5.2016. Teoksen merkitys historiallisen tiedon välittäjänä korostuu myös joissain blogiarvioissa, ks. esim. Lumi 7.3.2016.

²⁰ Keskisarja 2013, 371.

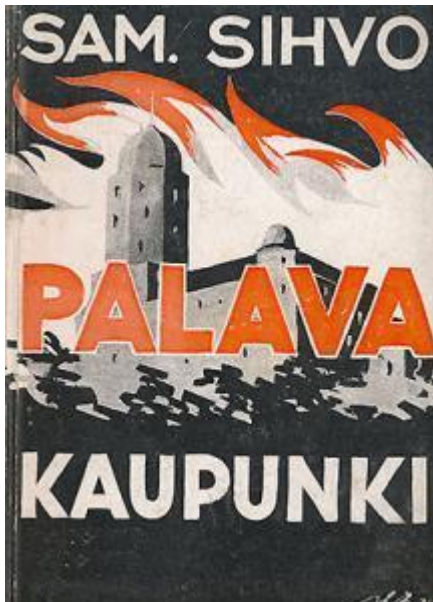
Kun astuin pois tästä kuolemankalmistosta, niin tein sen kyllä jonkunlaisella vapautuksen tunteella – olihan näky itsestään ruma ja inhottava –, mutta ajatukseni muistan kuitenkin olleen sen, että oli niinkuin ollakin piti. He olivat ansainneet kohtalonsa, niin miehet kuin naisetkin, niin suomalaiset kuin ryssätkin.²¹

Nimimerkki Tykkimies kuvailee ”kuolemankalmiston” näkyä rumaksi ja inhottavaksi, mutta pitää rangaistusta oikeana ja ansaittuna – näin kirjoittaja muistelee ajatelleensa. Tapahtuman ja tekstin julkaisuhetken väliin jäävä vuosi ei ole ehtinyt vaimentaa vihaa. Monen sadan teloitettun näkemisen luulisi hätkähdyttävän kokenuttakin sotilasta, varsinkin kun joukossa oli myös nuoria poikia, naisia ja muita siviilejä, mikä ei jäänyt kirjoittajaltakaan huomaamatta. Samassa muisteluksessa hän jopa puhuu sodan raaistavasta vaikutuksesta:

Sanotaan, että sota raa’istaa. Miten lieneekään, mutta se on ainakin varmaa, ettei tuo n.s. kuoleman majesteetti enää herätä entisiä tunteita silloin, kun sen näkeminen on tullut jokapäiväiseksi ja kun itsekin on sille alttiina joka hetki.²²

Tykkimiehen mielestä ”niin miehet kuin naisetkin, niin suomalaiset kuin ryssätkin” olivat siis ansainneet kohtalonsa. Surmien pikainen toteutus heti valtauksen jälkeen ei herätä hänessä kysymyksiä siitä, miten kahdensadan ihmisen syyllisyys on ehditty todeta. Tai miksi joukossa on myös siviilejä. Ei, hänen mielestään kaikki ”oli niinkuin ollakin piti”.

Sam Sihvo: Palava kaupunki



Laulunäytelmästä *Jääkärin morsian* (1921) tunnettu säveltäjä Sam Sihvo kuvaa postuumisti julkaistussa teoksessaan *Palava kaupunki* (1931) Viipurin valtausta. Sam Sihvo oli itsekin jääkäri ja Karjalan rintaman päällikön ja Viipurin valtauksen osallistuneen Aarne Sihvon veli.²³ *Palava kaupunki* joutui kiellettyjen kirjojen listalle jatkosodan jälkeen. Sihvon nimellä julkaistun pienen kirjan alkusivuilla lukijaa puhuttelee Saul Neva, joka kertoo pyynnöstä tarttuneensa aiheeseen, vaikka hänen kätensä ”on tottunut käyttämään paremmin kivääriä kuin kynää” (13). Teos kuvaa valkoisten taisteluita heidän lähestyessään Viipuria.

²¹ Tykkimies 1919, 114–115.

²² Tykkimies 1919, 113.

²³ Uola 1998.

Viimeisillä sivuilla päästään kaupungin linnaan, jossa heitä odottaa ”kaamea näky”. ”Pitkä käyvä ruumiita täynnä, kuka milläkin tavoin murhattuna.” Selleihinsä murhatut miehet ”oli raadeltu niin kovin, ettei tahtonut tuntea ihmiseksi”. Alakerrasta he löytävät ”teurastuslaitoksen”, jonne miehet on surmattu ilmeisesti käsipommilla. (167–168) Kertomus Viipurin valloituksesta päättyy seesteiseen kahvihetkeen tuttujen luona. ”Paljon verta oli Suomen vapaus vaatinut: keneltä isä, keneltä veli tai ystävä oli taistelukentille sortunut. Mutta sitä kirkkaampana hurmeissaan loisti nyt Vapaan Suomen kevät!” (173) Viipurin linnan pihaan surmattiin 29.4. arviolta kymmenkunta venäläistä – näitä Sihvo ei mainitse, saati samana päivänä tapahtunutta Haminan porttien verilöylyä. Tekijä päättää siis tarinansa ajallisesti sellaiseen kohtaan, että valkoisten terroritekoja ei tarvitse mainita.

Tuure Vierros: Kalman poika

Meriromaaneistaan tunnettu Eino Koivistoinen julkaisi 1963 Viipuriin sijoittuvan romaanin *Sii- vetön enkeli*, jossa sisällissodan tapahtumia tarkastellaan lasten näkökulmasta. Pääosassa ovat todella lapset ja heidän aikuisten maailmaa matkivat leikkinsä, ja Viipuri tapahtumapaikkana jää taustalle.²⁴ Tuure Vierroksen näkökulma tapahtumiin on poikkeuksellinen: *Kalman poika. Edvard Gyllingin viimeiset päivät ja yöt neuvostovallan vankina Moskovassa kesällä 1938* (2006) kertoo alaotsikkonsa mukaisesti teloitusta odottavan punaisten esikuntapäällikön Edvard Gyllingin elämästä. Muiden kansanvaltuuskunnan johtomiesten paetessa laivalla Neuvosto-Venäjälle jää Gylling Viipuriin. Gylling muistelee elämänsä moskovalaisessa vankilassa. Tekstin joukossa on kursivilla erotettuja osia, joissa hän unissaan käy keskusteluja Nannin eli vaimonsa Fanny Elisabeth Achréinin kanssa. Gylling esitetään velvollisuudentuntoisena miehenä, jonka mielestä Pietariin paenneet kansanvaltuutetut ajattelivat vain omaa nahkaansa ”unohtaen taistelevat joukot, jotka hirvittävän paineen alaisina ja hajalle lyötyinäkin jatkoivat yhä toivottomammaksi käyvää kamppailua ja vuodattivat vertaan turhaan –” (115). Ihmishenkiä säästääkseen Gylling haluaisi neuvotella aselevosta. Tähän suostutaan lopulta vastahakoisesti, mutta kun valkoiset vaativat ehdotonta antautumista, jää yritys hyödyttömäksi. Tajutesaan vaarantavansa häntä piilottelevat ihmiset Gylling suostuu lähtemään Helsinkiin, josta hän jatkaa matkaa Turun kautta Tukholmaan. Valkoisten kostotoimet mainitaan lyhyesti laukauksina, jotka Gylling kuulee piilopaikkaansa.

²⁴ Ks. Hietasaari 18.11.2018.

Anna-Lisa Sahlström: En såg sig om – och vände



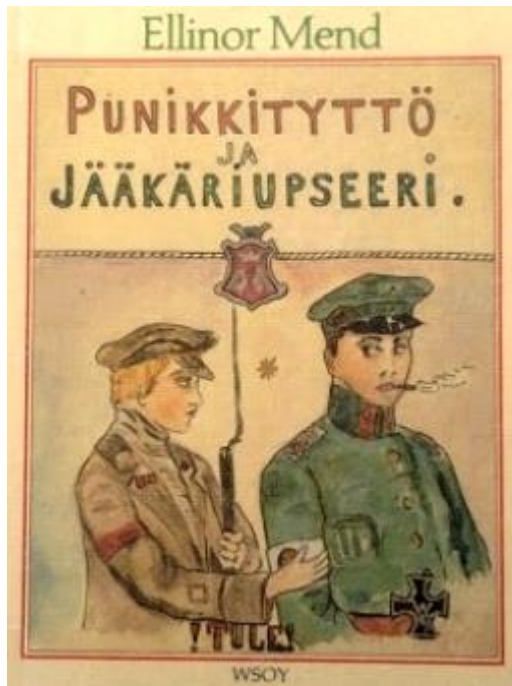
Anna-Lisa Sahlströmin romaanissa *En såg sig om – och vände* (1995) päähenkilöinä on niin ikään Edvard Gylling sekä kaksi muuta punaisten johtohahmoa, Otto Wille Kuusinen ja Kullervo Manner. Tapahtumapaikkoina ovat Helsinki, Tampere ja Viipuri. Teoksen nimi tulee kohtauksesta, jossa Manner ja Gylling pitävät viime hetken neuvotteluja Viipurin linnan salissa. Gyllingiä yritetään painostaa lähtemään muiden mukana Pietariin, mutta hän kääntyy portaissa, katsoo ympärilleen ja sanoo: ”Jag reser inte. Någon måste stanna kvar.” (251) Niin Vierroksen kuin Sahlströmin teoksissa vallankumouksen johtajien pako nähdään halveksuttavana petturuutena kansaa kohtaan.

Sahlström kertoo Viipurin valtauksesta kahdeksantoistavuotiaan punakaartilaisen Lars Roineen näkökulmasta. Hän on kirjoittanut kokemuksistaan omaelämäkerrallisessa kertomuksessa ”Hade du inte varit svensk så skulle du ha varit död vid det här laget” (1975).²⁵ Roine jää kiinni Tienhaarassa ja kuljetetaan Viipurin kasarmeille. On ensimmäinen toukokuuta, ja miehet päättävät marssia pää pystyssä tässä omalaatuisessa vappukulkueessa, mikä raivostuttaa vartijat pahoinpitelemään heitä niin, että osa vangeista sortuu matkalle. Valkoisten puolella vappua juhlii Maalahdesta kotoisin oleva kansakoulunopettaja Bertel Matsson, jonka usko omiinsa on kevään aikana hiipunut. Päiväkirjassaan hän mainitsee juhlaparaatin ja Mannerheimin puheen rinnalla teloitukset: kaupunginmuurin viereen on summittaisesti ammuttu ”päätähuimaavan suuri joukko” punaisia, joka hänen mukaansa on räikeä todistus valkoisen Suomen edustajien vihasta, kostosta ja sadismista.²⁶ Sahlströmin teos on mielenkiintoinen senkin vuoksi, että se tuo esiin punaisia kannattaneiden suomenruotsalaisten näkökulmaa.

²⁵ Kertomus sisältyy kokoelmaan *Fredsbooken* (1975).

²⁶ ”Var denna dag att bese den svindlande stora hopen av de summariskt avrättade röda vid östra stadsmuren – den mest flagranta bekräftelse på hatet, hämnden, sadismen hos företrädarna för det vita Finland!”

Ellinor Mend: Punikkityttö ja jääkäriupseeri



Kuriositeettina on mainittava Ellinor Mendin kuvatarina *Punikkityttö ja jääkäriupseeri*. Tarina on piirretty 1920, mutta se julkaistiin vasta 1982. Erikoisen kuvaalbumin voi nyt sanoa saaneen kolmannen elämänsä, sillä se on herättänyt tutkijoiden kiinnostuksen.²⁷ Kuvasarja kertoo viipurilaisen Salvesenin perheestä sisällissodan pyörteissä. Perhe kauhistuu huomattessaan sisäkkönsä Hiljan olevan punainen ja erottaa tämän. Punakaartilaisena Hilja syyllistyy ryöstöihin ja jopa tappoon. Kun valkoiset tulevat, teeskentelee Hilja olleensa jääkäreiden ihailija ja saa töitä tarjoilijana. Sydämetään hän pysyy uskollisena aatteelleen ja käy punaisten salaisissa kokouksissa.

Teoksen nimen ja kannen lupaama romanssi syttyy, kun Salvesenien poika palaa Saksasta ja rakastuu Hiljaan. Tytär Anita kuitenkin tunnistaa perheen entisen sisäkkön. Rakkaustarina päättyy traagisesti, sillä Hugo surmaa Hiljan, mutta rukoilee toki tämän puolesta. Jo aiemmin Hugo on hirttänyt punapäällikkö Jussi Rahjan, joka oli Hiljan rakastettu – nimestä päätellen tekijä lienee kuullut tarinoita Rahjan veljeksistä. Tarinassa riittää juonenkäänteitä, jännitystä ja huumoria. Niin punaisten kuin valkoisten kuvaus on paikoin ironian sävyttämää. Perhe kauhistelee koiran kaulaan sidottua kirkkaanpunaista rusettia Hiljan hihitellessä taustalla. Hiljan esittelevässä kuvassa hänen nimensä jäljessä lukee ”punainen”, kun taas toinen palvelija on vain ”vaaleanpunainen”. Salvesenin perheessäkin on säröjä: Hugo tuhlaa tädiltä saamansa perinnön hieppoon autoon ja jää vielä velkaa, tyttären rakastettu taas on liikaa viinaan menevä. Piirroksiset huoneiden sisustuksesta, henkilöiden vaatteista ja Viipurin kaduilta ja rakennuksista ovat värikylläisiä ja yksityiskohtaisia. Aikalaisarviossa teoksella nähtiinkin olevan kulttuurihistoriallista arvoa.²⁸

²⁷ Ralf Kauranen ja Kukku Melkas kirjoittavat teoksesta artikkelissaan ”Sodan sävyjä sarjakuvassa” teoksessa *Toistemme viholliset?* (2018); Nina Työlähti käsitteli teosta Marginaalisempaa muistamista -luennollaan, joka oli osa Oulussa järjestettyä Vuoden 1918 muisto -luentosarjaa.

²⁸ Ranta 1983.

Lähteet

Kohdeteokset

Backman, Martti 2016: *Harriet ja Olof. Rakkaus ja kuolema Viipurissa 1918*. Helsinki: Gummerus.

Klefström, Marja 2018: *Wiipurin pelon ja toivon kevät 1918*. [Lohja]: PK-kustannus.

Koivistoinen, Eino 1962: *Siivetön enkeli*. Porvoo: WSOY.

Mend, Ellinor 1982: *Punikkityttö ja jääkäriupseeri*. Porvoo: WSOY.

Sahlström, Anna-Lisa 1995: *En såg sig om – och vände*. Helsingfors: Söderström.

Sihvo, Sam. 1931: *Palava kaupunki*. Alkulauseella varustanut Yrjö Juhana Kaskenmaa. Helsinki: Airut.

Tykkimies 1919: Tuokiokuvia Karjalan taistelujen ajoilta. – *Kalpojen kalskeesta. Vapaustais-
telun muistoja Karjalan rintamalta*. Helsinki: Otava.

Vierros Tuure 2006: *Kalman poika. Edvard Gyllingin viimeiset päivät ja yöt neuvostovallan
vankina Moskovassa kesällä 1938*. Helsinki: Edico.

Tutkimuskirjallisuus

Vuoden 2019 Möllärikilpailuun tulleiden teosten arvioinnit. URL: <http://www.taivalkoski.fi/sites/default/files/arvioinnit.pdf>. Taivalkoski.

”Från Viborgs belägring.” – *Hufvudstadsbladet* 9.5.1918.

Hietasaari, Marita 2018: Unohdettu helmi II – Eino Koivistoisen *Siivetön enkeli*. – Kirjallisuutta ja tutkimusta -blogi 18.11.2018.

Karonen, Vesa 2016: Jääkärimajuri Laguksen murha on yhä arvoitus. Martti Backmanin tositapahtumiin pohjautuva romaani vie Viipuriin vuonna 1918 – *Helsingin Sanomat* 29.5.2016.

Keskisarja, Teemu 2013: *Viipuri 1918*. Helsinki: Siltala.

Lumi, Leena 2016: Martti Backman: Harriet ja Olof. Rakkaus ja kuolema Viipurissa 1918. Blogi.URL: <http://leenalumi.blogspot.com/2016/03/martti-backman-harriet-ja-olof-rakkaus.html>.

Ranta, Maija 1983: Punikkityttö ja jääkäriupseeri. – *Arvosteleva Kirjaluettelo* 2/1983. Arvio luettavissa Kirjasammon sivuilla. URL: https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aa-teos_39788.

Saarinen, Olavi 2016: Juristi sai Mannerheimilta tehtävän Viipurissa 1918 – pojanpoika viimeisteli tarinan 2016. – *Vantaan Sanomat* 21.5.2016.

Siltala, Juha 2009: *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: Otava.

Uola, Mikko 1998: Sihvo, Sam. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. [Viitattu 11.6.2020]. Luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007756>.

Westerlund, Lars 2004: Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa. Viipurin valloituksen yhteydessä teloitettut venäläiset. – *Venäläissurmat Suomessa vuosina 1914–22*. Osa 2.2. Toim. Lars Westerlund. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 91–189.

”Viipurin etninen puhdistus.” – *Helsingin Sanomat* 14.1.1996.

”Viipuri 1918 kaksissa kansissa.” – *Studio55*. Jakso 59. [Lauri Karhuvaaran haastateltavina Teemu Keskisarja ja Martti Backman.] 31.3.2016. URL: <https://www.studio55.fi/tastapuhutaan/article/historioitsija-viipuri-tulee-aina-sateilemaan-haamukipuna/5819542#gs.8b13zm>. [Linkki tarkistettu 10.6.2020]

Teksti on osa Punavalkoista historiaa. Näkökulmia sisällissotakirjallisuuteen -tutkimustani, joka on osa laajempaa Sodan muisti -projektiani, jossa tarkastelen sodan muistamisen ja siitä kertomisen tapoja.